

A kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatásának eredményei és jövőbeni irányai

Az elmúlt évtizedekben jelentős eredményeket halmozott fel a kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatása, mind a szövegek hozzáférhetővé tétele, mind interpretációjuk, mind a prédikációelméleti reflexió metadiskurzusának történeti megértése tekintetében. Úgy láttam, hogy ennek az intenzív kutatói érdeklődésnek a felgerjesztésében a magam másfél évtizede megjelent monográfiájának is volt egy kevés szerepe.¹ Az sem szorul különösebb magyarázatra, hogy a kötet belátásaira hivatkozó, azokkal szembenező, azokat alkalmazó szerzők többsége a Rebakucs tágan értett közreműködői köréhez tartozik, ugyanahhoz a személyi körhöz, amelyből a kora újkori kegyességi műfajok rendszerét és elméletét tárgyaló debreceni konferencia előadói és közönsége is kikerültek. A téma kutatását illető újabb felismeréseim és reflexióim megosztására tehát nem is igen lehetne a jelenleginél megfelelőbb alkalmat és lehetőséget, e közönségnél hozzáértőbb személyi kört találni. Szükséges még hangsúlyoznom, hogy másfél évtizedes monográfiám is, meg annak recepciója is most már elsősorban abból a szempontból foglalkoztat, hogy a benne és körülötte fölvetődött meglátások milyen mértékben és milyen tanulságokkal lesznek integrálhatóak a régi magyar irodalom kutatói mezőnye előtt álló következő feladatunk, tervezett új irodalomtörténeti szintézisünk elkészítése során.

Az 1998. évi kötet egyik nyitó fejezetében, egy, a kelleténél terjedelmesebb és mai szemmel nézve kevésbé letisztultnak nevezhető gondolatmenetben azt próbáltam mérlegelni, hogy a könyv kérdezőhorizontja mennyiben tartotta meg azt a szemléleti keretet, amely még az 1980-as években alakult ki a műfaj körül az ELTE kora újkori alkalmi beszédekkel foglalkozó kutatócsoportjában, és amelyet oly markánsan jelzett a hallgatók bevonásának keretét adó speciális szeminárium címében kiemelt *irodalomszociológia* terminus. A 23. lapon a következőképpen igyekeztem különbséget tenni az irodalom társadalmi szerepvállalásának kétféle módja között, jelezni megközelítem távolságtartását az egyiktől, és elkötelezni magamat a másik vizsgálata mellett: „[...] a társadalmi érdekrendszereknek az irodalom tartalmi anyagába beépülő nyomait, elemeit nem bontom ki, vagyis az irodalmat nem használom nyersanyagként irodalmon kívüli, társadalmi, történelmi, politikai, gazdasági, mentalitástörténeti jelenségcsoportok feltáráshoz. [...] Irodalomszociológiai kutatást végzek azonban annyiban, hogy az irodalom társadalmi létformája mint az irodalmi reflexiónak és önreflexiónak teret adó

¹ KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998. Egyedül erre a kötetre 223 független hivatkozó tanulmányt regisztrál jelenleg az MTMT adatbázisa (hivatkozó szöveghelyeik száma 411), és ezek a számok még manapság is folyamatosan növekszenek.

mező nagyon is tárgya érdeklődésemnek, igyekszem felmérni az irodalmat közrefogó, határoló más diszkurzustípusok által az irodalom számára kijelölt hely és az oda utalt összetevők természetét, kísérletet teszek egy értelmezői közösség beszédmódja konvenciórendszerének leírására, gondolati (filozófiai, teológiai) háttérének, komponenseinek bekapcsolására [...]. Nem használom tehát e lehetőséget annak a célnak az érdekében, hogy a társadalomról nyerhető irodalmi kódolású információkhoz jussak, annak a célnak az érdekében viszont nagyon is, hogy a társadalmi kontextus anyagi és ideológiai elemeiből irodalmi jelentőségű információkat olvassak ki.” A mai fejemmel bizonyosan sokkal egyszerűbben, bár talán provokatívabban fogalmaznék: nem kívántam vállalni a szövegek referenciális olvasását, a tanulmányozott műfajon kívüli textuális és nem-textuális tartományból pedig csak a műfaj irodalmi diskurzusrendjére nézve konstitutív jelenségekkel foglalkoztam. Ma már persze bizonyosan hozzátenném azt is, hogy a műfaj szövegeinek szövegimmanens jellegzetességei természetesen éppúgy konstitutívak az extránus mezőben, és ebben a különös, kifordított értelemben tulajdonképpen referenciának is tekinthetők, csakhogy egy általuk konstituált diskurzustér nem-utóidejű referenciái. E megfogalmazásban ma is vállalhatónak gondolom a distinkciót.

Ugyanakkor már kötetem kutatástörténeti fejezetében jeleztem, hogy nincs akadály, sőt határa sincs a prédikációirodalom referenciális olvasatot érvényesítő hasznosításának. Utaltam rá, hogy a nemzetközi mezőnyben orvostörténeti, történeti demográfiai, történeti statisztikai, történeti szociológiai, családtörténeti, biográfiai, intézménytörténeti, vallás-, filozófia- és teológiatörténeti, szertartástörténeti, jogtörténeti, neveléstörténeti, olvasmánytörténeti, zenetörténeti, mentalitástörténeti, folklorisztikai és még számos más kérdéscím mentén megfogalmazott horizontokban igyekeztek felnyitni a prédikációs szövegeket.² A prédikációkból kihámozható információk hasznosítására építő tudományterületek felsorolása azóta persze tovább hízott, és kiterjed például a belsőépítészet történetére is.³ Ma már a hazai kutatásban is remek példákat lehet találni prédikációk történelemszemléleti-történelemfilozófiai,⁴ politikaelméleti-publicisztikai,⁵ hitvita-történeti olvasatára,⁶ foglalkoztak képteológiai vonat-

² Uo., 9–13.

³ Andrew SPICER, „Accommodating of Thame Selfis to Heir the Worde”: *Preaching, Pews and Reformed Worship in Scotland, 1560–1638*, *History: The Journal of the Historical Association* (Oxford), 2003/3, 405–422.

⁴ CSORBA Dávid, *Történelemfelfogás és írásértelmezés Csúzi Cseh Jakab prédikációiban = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 424–437; MOLNÁR Antal, *A magyar ferencesek hódoltság-képe a XVIII. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján = Religió, retorika, nemzettudat, i. m.*, 551–562; TASI Réka, „Én mondom igazsággal és nagy örömmel”: *Landovics István prédikációja Buda visszavételéről = Religió, retorika, nemzettudat, i. m.*, 461–472.

⁵ KECSKEMÉTI Gábor, *Latin humanizmus és anyanyelvű publicisztika egy 17. századi kálvinista prédikációban*, *ItK*, 2011/2, 256–261; SZABÓ András Péter, „De profundis”: *Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában*, *Századok*, 2012/5, 1085–1160.

⁶ TASI Réka, „Könyü vólna meg-torkolni”: *Polemikus hang a 17–18. század fordulóján megjelent katolikus*

kozásaik értelmezésével⁷ éppúgy, mint a bennük előforduló hiedelemmotívumokkal.⁸ Manapság ritkán jelenik meg olyan gyűjteményes tanulmánykötet vagy folyóirat-évfolyam, amely ne közölne prédikációk kisebb vagy nagyobb csoportjait bemutató, elemző és azokból történeti vagy kultúranropológiai következtetéseket megépítő tanulmányokat.

Véleményem szerint azonban nem vonjuk meg mindig a kellő élességgel és határozottsággal azt a bizonyos már említett distinkciót, amely pedig nagy segítségünkre volna a tájékozódásban, munkánk hatóerejének és következtetéseink érvényességi körének a kijelölésében: nevezetesen, hogy mikor és mennyiben végezzük mindeközben egy irodalomtörténetész feladatát. A szövegüniverzumon kívül eső élettényekre, adatokra, jelenségekre – az egyszerűség kedvéért, bár nem teljesen szabatosan: az ábrázolt tárgyiasságokra – utaló referenciák jelentősen gyarapítják egy történész, egy művelődéstörténész, egy helytörténész és még sok más professzionalista nyersanyagkészletét, egy irodalomtörténészét azonban általában semmivel sem.

Ezzel szemben három olyan megközelítésmódot szeretnék most kiemelni, amelyek az olyan típusú vizsgálatok markáns példái, amikor nem a szövegek referenciái után folyik a hajsza, hanem a szövegek autoreferens jellegzetességeinek tanulmányozása a cél.

1. A prédikációszövegek intertextuális működésmódjának megértéséért Bárczi Ildikónak a késő-középkori *sermo* kompilációs rendszerét leíró, fájdalmasan korán lezárult kutatásai tették a legtöbbet.⁹ A kora újkori prédikációk kompilációs eljárásairól és kapcsolatairól Maczák Ibolya birtokolja a legtöbb kutatói tapasztalatot.¹⁰ Érdeemes

prédikációgyűjteményekben = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 199–215; PAVERCSEK Ilona, „Az igazság soha sem adatik elé a gorombasággal” (*Ürnapai prédikációk polemikus vonatkozásai*) = *Bibliotheca et Universitas: Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 81–116.

⁷ GÖRÖG Hajnalka, *Képmetamorfoziszok: Protestáns képteológia és alkalmazásai a 17–18. század prédikációelméletében és -gyakorlatában*, Erdélyi Múzeum, 2001/3–4, 115–143.

⁸ SÉRA Bálint, SZALÁNSZKI Edit, *Falra hányt ördög: Vallási és hiedelemmotívumok a 17–18. századi kéziratos protestáns prédikációkban*, Acta Papensia: A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei, 2002/1–2, 125–138.

⁹ E tárgyú kandidátusi értekezésének (1993) anyagából készült két korai publikációja: BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi – a szövegformálás középkori technikája*, Berliner Beiträge zur Hungarologie: Schriftenreihe des Seminars für Hungarologie an der Humboldt-Universität zu Berlin, 1994, 7–49; Uő, *Ars compilandi: A kérdés és megoldatlansága*, *Studia Litteraria*, 1994, 99–116. A kérdéskör érett szintézise: Uő, *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata (A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevallott módszerei – Az intertextualitás információs rendszerei)*, Bp., Universitas, 2007.

¹⁰ MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium (Szövegalkotás barokk prédikációinkban)*, ItK, 2003/2–3, 261–276; Uő, *A zsenyéjéből szerencsésen kifejett character: Verseghy Ferenc és az excerpálás = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, VADERNA Gábor, AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, Bp., rec.iti, 2009, 51–56; Uő, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédi-*

kiemelni a készülő Pázmány kritikai kiadást is, amelyben prédikációszöveg ugyan nem jelent még meg, de az eddig feldolgozott szövegek példát adtak arra, hogy a kutatóközösség megkülönböztetett gondossággal jár el az intertextualitás dokumentálásában, mind Pázmány saját életművén belül, mind az általa kiaknázott forrásokhoz való viszonylatában;¹¹ a Hargittay Emil által a prédikációk köréből válogatott, népszerű kiadások¹² pedig minden esetben Pázmány eredeti apparátusával együtt láttak napvilágot, amely a felhasznált forrásművek a szerző általi dokumentálása miatt megkerülhetetlen fontosságú, ugyanakkor a korábbi, 20. század végi kiadói gyakorlat lementszette azt a szövegekről. Nyilvánvaló, hogy az intertextuális szövegjegyek tanulmányozásában két, eléggé különböző irodalomtudományi iskolának is fennáll az érdekeltsége: a strukturalista leírás mozdulni sem tud nélküle, hiszen a szöveg megszerkesztettségének, felépítésének, integritásának és koherenciájának, szerkezeti egységeinek megítélésében komoly jelentőséggel bír; a hatástörténeti típusú megközelítés számára való fontosságára pedig talán szükségtelen további magyarázatot vesztegetni.

2. A kora újkor retorikai rendszereinek egészét tekintve, minden bizonnyal a retorikai műnemelmélet volt az a stúdium, amely az antikvitásból hagyományozódott és a humanizmus által föltárt retorikaelméleti hagyomány legnagyobb szabású megújítását volt képes végrehajtani. Természetesen az invenció, a diszpozíció, az elokúció, sőt a memória és a pronuciáció diszciplináris készletét adó fogalmakat is állandóan új és új kombinációkba állították, és e dinamikusan változó kombinációk alapján a kora újkori retorikai eszmetörténet hallatlanul tagolt, változatos irányzatainak, törekvéseinek mozgalmas összkepe rajzolható fel,¹³ ám többnyire a korábban is rendelkezésre álló készlet egyes elemeit mozdították odébb vagy a hierarchia, vagy az extenzívebb és a specializáltabb jelentéstulajdonítás fokozatain. Mintha egyedül a prédikációirodalom műnemi leírásának kísérlete állította volna a korabeli teoretikusokat olyan kihívás elé, amely nem volt megoldható pusztán az örökölt fogalomkész-

kációkban, [Szigetmonostor], WZ Könyvek (Szépműves Bt.), [2010]. Az általa tanulmányozott kapcsolatok egy részhalmozásának feldolgozására korábban Hargittay Andrea vállalkozott: HARGITAY Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, ItK, 2001/5–6, 638–656. Legújabbban: HAJTMAN Kornél, *Pázmány Péter hatása a XVIII. századi szlovák prédikációirodalomra: Mocos Domokos sexagesima vasárnapra írt prédikációjának forrásáról*, Kalligram, 2012/6, 38–44.

¹¹ HARGITAY Emil, *Pázmány és a kompiláció* = H. E., *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009, 205–214; *Textológia és forráskritika: Pázmány-kutatások 2006-ban*, szerk. HARGITAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006; Uő, *A Pázmány kritikai kiadás* = HARGITAY, *Filológia, eszmetörténet és retorika, i. m.*, 11–18.

¹² PÁZMÁNY Péter, *Válogatott prédikációk*, kiad., utószó HARGITAY Emil, Bp., Balassi, 2000; PÁZMÁNY Péter, *Válogatott prédikációk*, szerk. HARGITAY Emil, Bp., PPKE BTK, 2010.

¹³ KECSKEMÉTI GÁBOR, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007; Uő, *The Reception of Ramist Rhetoric in Hungary and Transylvania: Possibilities and Achievements* = *Ramus, Pedagogy and the Liberal Arts: Ramism in Britain and the Wider World*, ed. Steven J. REID, Emma Annette WILSON, Farnham, Ashgate, 2011, 205–225.

let elemeivel, hanem radikális kiegészítéseket, megújításokat tett szükségessé. A *genus didascalicum* műnemi fogalmának eredetkontextusából világos, hogy az antikvitás szónoki műnemeinek hármas rendszerén másfélezer év után az első nagyobb hatású átalakítást megtevő Melanchthon a protestáns prédikáció leginkább kívánatosnak és szükségesnek érzett tartalmi összetevője miatt találta elégtelennek a korábbi kategóriarendszert. Valamivel később a marburgi egyetem professzora, Andreas Gerardus Hyperius (1511–1564) ugyannerre a problémára adott radikálisan különböző választ, az antikvitásból örökölt humanista műnemi kategóriarendszert teljességgel félretolva, és helyette bibliai eredetű, ötös tagolású műfaji beosztást javasolva a homiletikai gondolkodásban. Ma már elég ismertnek mondható mindkettejük felvetésének recepciótörténete,¹⁴ így talán nem szükséges a jelen alkalommal részletesen felidézni, hogyan akasztotta meg a melanchthoni ötlet jó egy évszázadig tartó, széles körben való érvényesülését mindenekelőtt Vossius recepciója, és hogyan kapta fel Hyperius beosztását a 16. század végén a nemzetközi kálvinizmus homiletikája, hogy *műfajai*-ból az *usus*oknak teret adó prédikációs beszédrészeket faragjon.

Persze korántsem bontottuk még ki ennek a történetnek minden szálát: magam például nagyon szívesen kiegészíteném a Hyperius-recepcióról már elmondottakat François Lambert (1486–1530) hatásának történetével. Ez az obszerváns ferencesből lett konvertita ugyanis a német birodalom legkorábbi lutheránus alapítású *studium generaléjának* (1527) első teológiaprofesszori nemzedékéhez tartozott, Hyperiusnak tehát – akivel személyesen sohasem találkoztak – hivatali elődje volt, és spirituális és antiintellektuális elemekben bővelkedő *De prophetiája* (1526), félreeső helyen ugyan, de tartalmazza a hyperiusi beosztás csíráját.¹⁵ Mármost ha tudjuk, hogy Lambert felfogását kevés számú újabb értelmezőinek egyike a kora újkori protestáns retorika entuziaszta pillanataként jellemezte,¹⁶ figyelemre méltónak találhatjuk az egyes elemekben Hyperiuszal felvethető szemléleti rokonságát is, meg Lambert-nak a 17. század végi Németországban az ortodox lutheranizmus körében való kiaknázását is,

¹⁴ KECSKEMÉTI GÁBOR, *A régi magyarországi irodalomelmélet alappozíciói (1525: Melanchthon kidolgozza a genus didascalicum elméletét) = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS LÁSZLÓ, ORLOVSZKY GÉZA, Bp., Gondolat, 2007, 217–227; Uő, *A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében*, ItK, 2003/4–5, 367–398; Uő, *The Role of Early Protestant Homiletics in the History of European and Hungarian Literary Thought = Die Ideologie der Formen. Rhetorik und Ideologie in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Sprachraums und seiner Ausstrahlung nach Ungarn: Arbeitsgespräch, 27–28. Oktober 2003, Debrecen, Institut für Literaturforschung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest), Wolfenbütteler Arbeitskreis für Renaissanceforschung, Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel), Institut für Germanistik, Universität zu Debrecen (Debrecen)*, hg. József JANKOVICS, S. Katalin NÉMETH, Bp., Balassi, 2006, 51–66.

¹⁵ FRANCISCI LAMBERTI AVENIONENSIS, *Commentarii de prophetia, eruditione et linguis, deque litera et spiritu. Eiusdem Libellus de differentiis stimuli carnis Satanae nunciis, et ustionis*, Argentorati, 1526, 106r–v.

¹⁶ OLIVIER MILLET, *La Réforme protestante et la rhétorique (circa 1520–1550) = Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne 1450–1950*, publiée sous la direction de Marc FUMAROLI, Paris, Presses Universitaires de France, 1999, 259–312, 296.

ahol művének kivonatát homiletikai normaként érvényesítették.¹⁷ Ezeknél azonban sokkal fontosabb dolgokra szeretnék most figyelmeztetni. Metaelméleti rendszerek ritkán mutatják ki az irodalmi tendenciák összetételét és változásait olyan érzékenységgel és markáns egyértelműséggel, mint a vázolt műnemelméleti elgondolások dinamikája. A racionális-intellektuális tanító-értekező felekezeti diskusszió egyfelől a klasszicizmus vossziánus elvekkel leírható diskurzusának adja át a helyét a 17. század elején, másfelől az érzelemkeltés tesz szert olyan erősebb jelentőségre, amelynek az öt hyperiusi haszon közül a nem-didaktikus természetű három képes megfelelő artikulációs keretet biztosítani.

3. Hogy az affektivitás kifejezőeszközei jelentős mértékben játékban vannak a régi magyar prédikációirodalomban, azt azon kevés jellegzetesség között tarthatjuk számon, amelyeknek a felismerésére már a modern kori kutatás kezdetén sor került. Bitskey István 1979. évi monográfiájából tökéletesen időtállóan bizonyult annak a kifejtése, hogy Pázmány prédikációi nem dogmatikus-intellektuális természetűek, hanem a szónoki célkitűzések közül leginkább a *movere* kívánalmát teljesítők.¹⁸ Az azóta megjelent nemzetközi és – elsősorban Tasi Rékának köszönhető¹⁹ – hazai szakirodalom bővelkedik annak a kifejtésében, hogy a 17. századi prédikációirodalomban összességében is az ókeresztény teológiai irodalom jelentős részének az a szemléleti alapelve válik fontossá, amely szerint Isten mibenléte, nagysága, hatalma és szeretete nem fogalmi módon, hanem az érzelmi átélés eszközeivel ragadható meg érvényesen. Az adekvát kifejezés problémájával szembesülő homiletika az affektivitás hatásesszökeinek kiterjedt ajánlásával tudta meghaladni a nyelv analitikus működését, s így lényegében episztemikus funkcióval, a kifejezés hatásossága által létrejövő megértés mással nem helyettesíthető ontológiai tétjével ruházta fel a szentbeszédet.

A homiletika által elfoglalt e teoretikus pozíciók a legartikuláltabbak a régiség mezőnyében azok közül a reflexiók közül, amelyek a poétikai és az esztétikai gondolkodás 18. század végi elmozdulásait elővételezik, és amelyek egyben az *aiszthészisz*-elvet hangsúlyozó mai hermeneutikai iskolák szemléleti előfutáiraiként regisztrálhatók. Ki-

¹⁷ Paulus ANTONIUS, *Monita homiletica e Commentariis Francisci Lamberti Avenionensis de Prophetia, collecta*, [Hala Magdeburgicae], 1697; Uő, *Elementa homiletica, in materiam ac usum cum praelectionum, tum exercitiorum et censurarum etiam, quae in hoc genere fieri solent. Accedunt Monita homiletica e Fr. Lamberti de Prophetia Commentariis fideliter collecta*, Hala Magdeburgicae, 1707. Esetleges magyarországi hatásáról: NAGY Barna, *Méliusz Péter művei: Könyvészeti és tartalmi áttekintés, különös figyelemmel most felfedezett műveire s a forráskutatási feladatokra = A második helvét hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*, szerk. BARTHA Tibor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1967, 193–301, 244, 295.

¹⁸ BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világlép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979.

¹⁹ TASI Réka, *17–18. századi katolikus prédikációk küzdelme a kimondhatatlannal: A távolban maradó transzcendencia és a távolság megszüntetésének vágya a nyelvben*, Könyv és Könyvtár, 2004, 65–85; Uő, *Az affektusok retorikája és Kelemen Didák prédikációi = Tanulmányok Kelemen Didák tiszteletére: A 2008. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásai*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2008, 9–17; TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

mutatható Démétriosz (a *Peri herméneiasz* szerzője), Halikarnasszoszi Dionüsziosz, Hermogenész és Longinosz jelentős hatása a kora újkori prédikációirodalomra, amely így közelebb járt Démoszthenész érzelmi hatásához, mint Iszokratész és Cicero csiszolt bőségéhez. Szükségtelen bizonyítani, hogy a felsorolt hellenisztikus szerzők a 18. század második felében a poétikai gondolkodást megújító, erős elméleti érdeklődést ébresztő, legfontosabb tekintélyek közé tartoznak.²⁰ Többek között tehát a prédikációirodalomban kezd érvényesülni az a produktív szerep, amelyet majd a pietista hermeneutikák²¹ juttatnak az affektusoknak a jelentésszemioziszban, bár hosszú még innét az út a nem-intellektuális, ezért taníthatatlan, csak beleéléssel megszerezhető, gyakorlással képezhető érzéki-érzékletes megismerésről és ízlésről kialakított felfogásig és a nem-fogalmi megismerő lélekrészeknek juttatott kitüntetett szerepig.²² A több hazai műhelyben is imponáló számszerűségben folyó prédikációtörténeti vizsgálatoknak mindenesetre megvan az esélyük arra, hogy bekapcsolódjanak a 18–19. század fordulóján lezajlott paradigmatis irodalmi fordulat irányába mutató tendenciákról szóló diskurzusba, ezáltal a régi irodalom jellegének és meghatározó vonulatainak bizonyos mértékű újrasúlyozásába.

Nem kevesebbet lehet tehát a fentiek nyomán kijelenteni, mint hogy az affektivitás olyan korszakfogalomként értett képleteivel, mint amilyenek a szentimentalizmus és a romantika, ezáltal pedig az emocionalitásnak a posztromantikus irodalmi episztémében kitüntetett szerepével a régi irodalom korpuszából a leginkább összemérhetőnek mutakozó, azonfelül nemcsak tipológiai, hanem genetikusszálakkal is odaköthető szövegcsoporthoz a kegyességi irodalom műfajaiban alakult ki. A prédikációirodalomnak az ad különös jelentőséget e műfajcsoport tágabb halmazán belül, hogy körülötte olyan egyidejű elméleti irodalom is létrejött, amely fel tudta mérni és fel tudja mutatni ma is az antropológiai érintettség nem-fogalmi, nem-rationális faktorainak centrumképző, paradigmateremtő potenciálját. Úgy látszik, nemcsak a szöveg, még a metaszöveg is konstituálhat referenciát. Kérdés, hogy ha ezt az irodalomtörténész is referenciaként használná fel – hát mi is van a kezében.

²⁰ Debora Kuller SHUGER, *The Christian Grand Style in Renaissance Rhetoric*, Viator, 1985, 337–365; Uó, *Sacred Rhetoric in the Renaissance = Renaissance-Rhetorik – Renaissance Rhetoric*, hg. Heinrich Franz PLETT, Berlin etc., de Gruyter, 1993, 121–142, 138–140.

²¹ Tanulságos vita a pietista hermeneutikáról és Gadamer arra tett hivatkozásáról: KISBALI László, *A filológia bosszúja avagy Gadamer esete a pietista hermeneutikával = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Késérü Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERÜ Gizella, ÖTVÖS Péter, Szeged, JATE, 1997, 263–279; VAJDA Károly, *Ontikus kritika és ontológiai krízis*, Holmi, 1999/6, 792–801; OLAY Csaba, *Megjegyzések Kisbali László hermeneutikatanulmányához*, Holmi, 1999/6, 801–804; KISBALI László, *A filológia bosszúja II: Gadamer esete a pietista hermeneutikával – még egyszer*, Holmi, 1999/7, 920–943; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Bosszú és filológia: Kommentár Kisbali László A filológia bosszúja című írásához*, Holmi, 1999/7, 943–948; FEHÉR M. István, *Hermeneutika és filológia: pietizmus és felvilágosodás*, ItK, 2004/1, 56–109.

²² Alfred BAEUMLER, *Az irracionális problémája a XVIII. századi esztétikában és logikában* Az ítélőerő kritikájáig, ford. V. HORVÁTH Károly, Bp., Enciklopédia, 2002.

GÁBOR KECSKEMÉTI

*Results and Future Tendencies in the Research of Early Modern
Sermon Literature in Hungary*

The research of Early Modern sermon literature in Hungary has achieved significant results in the past decades. The research has covered the availability and interpretation of the texts as well as the historical understanding of the meta-discourse of theoretical reflection on preaching. In my opinion, however, we do not always make a clear enough distinction regarding when and to what extent we deliver the work of a literary historian. This study highlights three approaches based on which we do not simply chase the references of the texts but aim at examining their auto-referential characteristics.

1. Two quite different schools of literary studies have a common interest in understanding the intertextuality of sermon texts. Structural description cannot make a move without intertextuality as it has great significance in judging the structure, formation, integrity, and coherence of texts; while its importance for the approach of reception history is obvious.

2. Regarding all the rhetorical systems of the Early Modern Age, rhetorical genre theory was the one which initiated the greatest renewal of the tradition of rhetorical theory that had stemmed from antiquity and had been revealed by Humanism (Melanchthon's *genus didascalicum*; Hyperius' five homiletic *genera*). The widespread prevalence of Melanchthon's idea that had lasted for a century was halted by Vossius' reception, that is, rational-intellectual teaching-disserting confessional discussion gave its place to the discourse of Classicism at the beginning of the 17th century. Hyperius' classification was cherished by the homiletics of international Calvinism at the end of the 16th century; it turned his literary *genres* into those *parts* of the sermon text that give space to the *usus*. In the second half of the 17th century, in a Lutheran milieu, provoking emotions got a greater significance – the three non-didactic kinds of Hyperius' five gains could still provide an appropriate framework to it.

3. Out of the reflections that anticipate the late 18th-century theses of poetic and aesthetic thinking, the theoretic positions occupied by homiletics are the most articulated ones in the field of alterity. In the corpus of previous literature, the text group, which can be most evidently compared to the unique role that emotionality would have in post-romantic literature, had developed in the literary genres of piety.